

35. Стахів М. Західна Україна в державнім будівництві та обороні. Нарис історії державного будівництва та збройної і дипломатичної оборони в 1918–1923 рр. : у 6 т. / М. Стахів. – Скрантон, 1960. – Т. IV. – 192 с.
36. Стахів М. Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918) : у 6 т. / М. Стахів. – Скрантон, 1961. – Т. IV. – 210 с.
37. Цегельський Л. Від легенд до правди / Л. Цегельський. – Нью-Йорк ; Філадельфія, 1960. – 230 с.
38. Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання, добитися волі для галицької землі 1918–1939 / С. Шевчук. – Торонто, 1965. – 280 с.

In the article state-creative activity of Ivana Makuha is reflected and basic political work assignments in the period of ZOUNR are related to her. His activity is analysed, as the State secretary of internal affairs in relation to providing and strengthening of discipline, order in the state and defence of social, political, national, civil rights of ukrainians of Galichini. The basic bases of fight of Ivana Makuha are exposed with the bribery, corruption, speculation in ZOUNR.

Key words: Ivan Makuha, ZOUNR, Ukrainian National Advice, East Galichina, State Secretariat, State secretariat of internal affairs, State secretary of internal affairs.

УДК 94(477.83/.86)

ББК 63.3(4Укр)624

Е.П. Андріїв

ПРОТИДІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ТРУДОВИМ ДЕПОРТАЦІЯМ ІЗ ГАЛИЧИНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті показано становище Української греко-католицької церкви в Галичині та в Райху в період Другої світової війни. Описано форми й методи протидії трудовим депортаціям із дистрикту та методи опіки примусовими робітниками. Висвітлено діяльність греко-католицької церкви як носія української національної ідеї та моральних чеснот.

Ключові слова: Райх, Галичина, Українська греко-католицька церква, митрополит, парафія, священник, душпастирство.

Німецька окупація змінила життя галичан, загостривши політичну ситуацію в дистрикті, соціальне та національне питання. Одним із завдань окупаційних властей було постачання робочої сили для економіки Райху. Вирішувати проблеми депортованих краян намагалась Українська греко-католицька церква (далі – УГКЦ) і, зокрема, її керівник А.Шептицький.

Джерельною базою дослідження є документи Центрального державного архіву вищих органів влади України (далі – ЦДАВОУ), Центрального державного історичного архіву у Львові (далі – ЦДІА у Львові), результати опитування примусових робітників із Галичини [28] та збірники документів [29; 30].

У радянській історіографії діяльність УГКЦ висвітлювалася в руслі вірного прислужника окупаційних властей. Лише після проголошення незалежності України починається поступове дослідження праці греко-католицької церкви в роки окупації. Зокрема, М.Бреславський описав співробітництво УГКЦ з Українським Центральним Комітетом (далі – УЦК) та ОУН в організації допомоги голодуючому населенню й полоненим [31, с.30]. Ці ж питання висвітлила О.Сурмач. Дослідниця також описала процес надання допомоги вдовам і сиротам [40, с.29] і діяльність А.Шептицького в роки німецької окупації [41, с.188]. Участь греко-католицьких священників у національно-визвольному русі висвітлив І.Голубенко [34, с.196]. Вплив митрополита на духовне життя галичан і сприяння їх національно-культурному розвитку в період німецької окупації описав В.Марчук [36, с.107–114].

В українській діаспорі історію греко-католицької церкви досліджували перш за все священники. Так, о. К.Панас висвітлив процес становлення й розвитку УГКЦ, але не показав її діяльність під час Другої світової війни [39, с.139]. Священник о. І.Ортинський, описуючи поширення християнства в Україні, не розкрив діяльності греко-

католицької церкви протягом 1941–1944 рр., проте зазначив, що порівняно з радянською владою німецький окупаційний режим був полегшенням для УГКЦ [38, с.139]. Отже, нині залишається не дослідженою історія Української греко-католицької церкви в роки Другої світової війни й зокрема питання протидії УГКЦ трудовим депортаціям із Галичини до Німеччини та створення й діяльність системи душпастирської опіки на території Райху.

Метою дослідження є спроба показати роботу УГКЦ та окремих священників у руслі зазначеної проблематики. Актуальність теми полягає в необхідності об'єктивної оцінки праці греко-католицької церкви як противаги німецькій окупаційній політиці та зокрема примусовому вивезенню населення на роботу до Німеччини.

Сподвижницька діяльність УГКЦ із порушеної нами тематики здійснювалася в таких напрямках:

- опіка над полоненими та їх звільнення;
- організація навчання молоді за кордоном;
- опіка конкретно визначеними категоріями людей із метою уникнення депортації;
- нотаріальна діяльність;
- допомога нужденним і голодуючим;
- створення й діяльність мережі душпастирства на території Райху.

Першими примусовими робітниками з Галичини стали заробітчани, греко-католицькі священники та полонені українці, що служили в польській армії. У результаті подій 1939 р. вони опинилися на окупованій німцями території. Окупаційні власті дозволили повернутися до рідного краю лише тим, хто мав виклик із конкретних установ чи біржі праці. Решту галицьких заробітчан у примусовому порядку направили на роботу в німецьку військову промисловість [7, арк.11].

Більшість священників окупаційні власті працевлаштували перекладачами в таборах для польських військовополонених [19, арк.3]. Завдяки їм у квітні 1941 р. було звільнено понад 30000 галичан. З них 15000 направили на роботу в Шлезьк. Усі вони працювали як цивільні на рівних із німецькими робітниками правах [15, арк.1]. Спільними клопотаннями А.Шептицького й УЦК і за рішенням А.Гітлера в листопаді 1941 р. почали відпускати додому полонених українців із таборів, що були розташовані в Галичині [22, арк.1]. З одного боку, це мало сприяти посиленню авторитету окупаційних властей і збільшенню довіри населення, а з іншого, – формувати резерв робочої сили для майбутніх мобілізацій на працю до Райху. Відпускаючи полонених, окупаційні власті хотіли отримати добровільних робітників, зобов'язаних віддячити за своє звільнення.

З метою припинення братовбивчої війни та збереження освіченої частини молоді від знищення й депортації А.Шептицький пристав на пропозицію М.Здоровича, греко-католицького священника, що працював у Німеччині. Він радив навчати юнаків за кордоном [23, арк.1]. Тому в кінці грудня 1941 р. митрополит організував виїзд із Галичини до Відня 150 студентів-богословів. Але німецький уряд заборонив їх студії [13, арк.4]. Подальша доля хлопців невідома. Проте, ураховуючи той факт, що проїзні документи видавали лише в одному напрямку, а про зворотні треба було клопотатись у Відні, то можна вважати, що юнаки, не маючи засобів до існування, змушені були працювати або шукати монастир.

А.Шептицький брав під свою опіку конкретно визначених священниками юнаків [10, арк.4] і дружин душпастирів, яких мали вивозити до Німеччини [9, арк.109; 16, арк.4]. За його клопотанням не підлягали депортації на роботу до Райху учні духовних семінарій і призначені до висвячення [14, арк.4, 8].

Митрополит піклувався про звільнення від праці тих, що вже були в Німеччині [20, арк.29]. Відомі також поодинокі випадки переховування священниками молодих

людей, призначених на роботу в Райх. Наприклад, о. Й.Осташевський у своєму будинку дав притулок трьом сім'ям, що не хотіли їхати до Німеччини, та двом утікачам [40, с.29].

Греко-католицька церква проводила велику нотаріальну роботу. Перш за все Митрополича канцелярія видавала священникам довідки про легітимацію, які давали право працювати в душпастирстві [10, арк.32; 16, арк.5]. Митрополичий Ординаріат на прохання галичан випишував метрики для доведення неєврейського чи встановлення арійського походження [5, арк.39] та для отримання "розпізнавчих карт" (посвідчень особи) [6, арк.66]. При цьому першочергово виконували запити тих, що вже працювали в Німеччині [4, арк.25, 37, 79; 3, т.1, арк.37, 106]. Арійське походження підтверджували метрикою про народження бабусі з боку батька та довідкою про її вінчання [5, арк.40]. Але, видаючи документи про походження, деякі душпастирі вимагали платити за метрику до 20 злотих [42, с.50]. Тому протягом усього періоду окупації Митрополичий Ординаріат неодноразово закликав священників не чинити труднощів при видачі довідок і метрик особам, що виїздили на працю до Німеччини [32, с.68].

Цікавим є той факт, що перепис населення, який було проведено у вересні 1942 р., показав появу двох нових категорій галичан. Зокрема, з'явилося 14366 райхсдойчів (німці за народженням) та 29076 фольксдойчів (німці за походженням) [37, с.3]. Усі вони мали отримувати краще харчування, користувалися певними пільгами й правами. Було також виявлено фальшиві метрики з неправильно вказаними роками народження та національністю [28]. Тому восени 1942 р. окупаційні власті наказали вилучити метричні книги й передати їх у державний архів у Львові. Але цей процес затягнувся [27, арк.1, 16–17]. У вересні 1943 р. священникам черговий раз заборонили видавати метрики [43, с.124]. У січні 1944 р. окупаційні власті знову нагадали про це [44, с.23]. Проте душпастирі не дотримувалися заборони.

Таким чином, маючи метричні книги та затягуючи процес їх передачі в архів у Львові, священники видавали фальшиві метрики, де неправильно вказували рік народження та національність. Але, беручи до уваги той факт, що набір робочої сили здійснювався за роками народження з урахуванням національності, можна вважати, що цим душпастирі рятували частину населення від примусової праці в Райху. Проте робили це не завжди етично.

Протягом усього періоду окупації греко-католицька церква допомагала нужденним і голодуючим. Варта уваги акція, що була проведена навесні 1942 р. Вона передбачала організований збір продуктів і створення кухонь для бідних, які працювали за рахунок харчів з урожайних околиць. Щоб урятувати дітей у віці від 7-ми до 14-ти років, їх переселяли з голодуючих районів до тих, що не зазнали лиха [2, арк.6]. Монахи давали кошти убогим, оплачували хворим рецепти на ліки [26, арк.3], а з 1943 р. священники отримували гроші, які мали ділити між нужденними у своїх парафіях [26, арк.5]. Цю благодійницьку діяльність можна вважати протидією політиці трудових депортацій із Галичини тому, що вивезенню підлягали перш за все голодуючі та малоземельні.

Діяльність Української греко-католицької церкви на теренах Райху здійснювалася в таких напрямках:

- створення мережі душпастирства й церков;
- організація духовної опіки над примусовими робітниками та їх дітьми, яка передбачала проведення богослужінь і щонедільного уроку релігії для дітей, листування з душпастирями та митрополитом і забезпечення релігійною літературою.

Перші дві греко-католицькі парафії було утворено в Берліні та Відні в 1939 р. Парох Берліна о. прелат П.Вергун призначив туди духівників. Але їх було недостатньо для наявної кількості українського населення. Ураховуючи це та необхідність організації греко-католицького душпастирства на території Райху, папа Пій XII грамотою від 23

листопада 1940 р. іменував о. прелата д-ра П.Вергуна Апостольським Візитатором із правами Апостольського Адміністратора для всіх українців – греко-католиків – на території Німеччини. Цей документ дав йому право створити мережу греко-католицького духовництва. З того часу активізується процес організації душпастирської опіки над українцями в Райху [15, арк.27].

На початку війни на окупованій Німеччиною території перебувало 36 українських греко-католицьких священників [17, арк.2]. Всі вони були зареєстровані біржами праці Райху й працювали на цивільних роботах або військовій службі [7, арк.8, 19, 22]. Митрополичий Ординаріат на чолі з А.Шептицьким виступив проти їх повернення до Галичини [1, арк.15]. З цього приводу в проповіді від 6 липня 1941 р. митрополит указував на об'єктивну дійсність, яка зобов'язувала священників виконувати свої обов'язки на чужині [25, арк.46]. Така далекоглядність А.Шептицького сприяла формуванню мережі греко-католицького душпастирства на території Райху.

Станом на травень 1942 р. греко-католицькі парафії були в “Берліні, Відні, Мюнхені, Гамбургу, Лімбургу, Бремені, Дрездені, Ляйтмеріці, Лямедорфі, Біліці, Позені, Лінцманштадті, Кеніксберзі, Лінці” [35, с.92–93]. У червні 1942 р. на території Райху в душпастирстві працювало 15 священників. Проте вони не мали змоги одночасно обслужити всі місця перебування галичан. Були території, де богослужіння проводилося раз на місяць чи на два-три місяці або взагалі не відбувалося [33, с.130]. Тому “найбільшою і єдиною великою втіхою” галичан на чужині було відвідання Служби Божої, яку правили греко-католицькі священники [21, арк.172]. Але не всі мали таку можливість. Зокрема, сільськогосподарські робітники через специфіку своєї праці в більшості випадків не могли відвідувати церкву [19, арк.62].

Вагомою проблемою для греко-католицьких священників було виділення приміщень для проведення богослужінь. Їх доводилося просити в місцевих релігійних громадах. Як правило, це були напівзруйновані каплиці, які відбудовували за власний кошт і благодійні пожертви робітників [11, арк.48].

Ураховуючи вищезазначені обставини та з метою розширення мережі душпастирства, А.Шептицький у зверненні до священників Львівської архієпархії від 1 липня 1942 р. зазначав, що обов'язком кожного отця, який знаходиться в Райху й має можливість повернутися до Галичини, є зголоситися до душпастирської праці над робітниками [15, арк.21].

Варто зауважити, що на території Райху за духовну службу священникам не платили. Щоб мати засоби до життя, вони повинні були працювати [11, арк.48]. Крім того, не всім дозволяли працювати в душпастирстві [9, арк.106]. Зокрема, територію Австрії обслуговував лише один священник – о. Мирон Герникевич [13, арк.17]. Тому 23 березня 1943 р. А.Шептицький звернувся до німецького уряду з проханням звільнити священників від примусової праці та перевести їх на душпастирську роботу [8, арк.25]. Проте німецьке керівництво проігнорувало це клопотання. Тому о. П.Вергун просив митрополита посилати священників до Райху “як у місійні подорожі” на кілька місяців. Проте й цей захід не дав результатів [15, арк.26].

З метою ширшого охоплення галичан душпастирською опікою о. П.Вергун звернувся до українських крайових установ, що займалися виїздом людей на працю. Він просив, щоб одночасно з відправкою робітників до канцелярії Апостольського Візитатора висилали списки, де б зазначали бодай напямок виїзду галичан. Тоді легше й швидше можна було б знайти робітників. Для досягнення цієї мети о. П.Вергун ставив перед крайовими організаціями, робітниками та священниками такі завдання:

- 1) у церквах кожного села та міста вивісити список душпастирських станиць на території Німеччини, щоб родина могла повідомити, де шукати священника;
- 2) помістити в усіх друкованих органах краю адреси отців душпастирів у Райху;

3) при виїзді кожній людині давати вказівки, як слід поводитись українцеві на праці в Німеччині, де вказати адреси священників і територію їх опіки;

4) зразу після визначення місця перебування в Райху повідомити душпастирєві свою адресу;

5) о. парохам швидко відповідати на листи робітників, особливо коли вони просять свідоцтво про хрещення чи миропомазання;

6) примусово мобілізованим брати із собою молитовник, "Історію України", німецько-український словник і календар [15, арк.27].

Таким чином, забороняючи греко-католицьким священникам працювати в душпастирстві, не виділяючи приміщень під церкву та не дозволяючи вільно пересуватися країною, керівництво Німеччини перешкоджало створенню мережі греко-католицької душпастирської опіки на території Райху. Проте, не зважаючи на це, греко-католицькі священники в міру своїх можливостей піклувалися примусовими робітниками.

Прикладом такої опіки є праця Віденської греко-католицької церкви. Станом на 29 липня 1941 р. Віденська єпархія мала свій єпархіяльний фонд, який складався із церковних податків. Їх збирали парохі з вірних і пересилали до спільної каси. У цей час у Віденській парафії не було жодного греко-католицького часопису, школи, шпиталю, обмежувалось або унеможлиблювалось навчання релігії та ліквідовувалися монастирі [13, арк.2].

Не зважаючи на призначення о. П.Вергуна Апостольським Візитатором, у вересні 1941 р. над Віденською греко-католицькою церквою зберігалася влада Віденського архієпископа. о. П.Вергун не мав права втручатись у керівництво парафії та розпоряджатись її духовним майном [13, арк.3], вирішувати подружні справи, а його парохам не дозволялося вінчати без делегації місцевого пароха [13, арк.11]. Отже, повноваження о. П.Вергуна стосувалися лише українських емігрантів і робітників, а не канонічно існуючої й упорядкованої Віденської парафії. При цьому забезпечення греко-католицької церкви й парафії цілком залежало від Віденської єпархіяльної каси та пожертв греко-католиків, що проживали на території парафії [13, арк.3].

Але, попри всі труднощі, греко-католицькі священники обслуговували та надавали морально-психологічну й духовну підтримку всім українцям, що відвідували богослужіння у Віденській греко-католицькій церкві не залежно від віросповідання. За повідомленням о. Мирона в 1942 р. вона була "переповнена православними" [13, арк.11].

При греко-католицьких церквах діяли хори. Для дітей щонеділі після Служби Божої проводився урок релігії. У великих містах священники намагались охопити навчанням усіх українських дітей незалежно від віросповідання. З цією метою в Позені при німецькій школі створили український клас [11, арк.48].

Однією з проблем галичан була відсутність україномовної преси, літератури як такої та молитовників. До Німеччини не дозволяли висилати книжок [13, арк.5]. Гостро потребуючи духовної підтримки, робітники писали своїм душпастирям у Галичину. Листи були індивідуальні та колективні. Робітники просили вислати їм перш за все молитовники українською мовою [9, арк.140; 21, арк.4] та книжки релігійного змісту, такі як "Про життя і смерть" і "Розважання про добро" [19, арк.51]. З цього приводу митрополит наголошував, що листи не повинні залишатися без відповіді. Просив надсилати їх і йому [33, с.127]. Висловлюючи своє співчуття робітникам, А.Шептицький зазначав, що в їх становищі праця в неділю та свята не є гріхом, бо працюють не з власної волі [24, арк.2].

Митрополит намагався морально підтримати не лише робітників у Райху, але й тих, що виїжджали. У проповіді з нагоди Паски, виголошеній 15 квітня 1943 р., він зазначав, що більшість працівників не має можливості відвідувати церкву. Тому закликав до терпіння, виконання своїх обов'язків і дотримання заповідей. Лише так можна

заслужити повагу чужих людей. Радив дотримуватися рідної віри, берегтися спокус, щодня молитися та думати про Бога [24, арк.1].

Моральна та психологічна підтримка А.Шептицького доповнювалася клопотанням перед Німецьким Фронтом Праці з приводу покращання харчування в таборах, де жили галицькі шахтарі [18, арк.43]. Проте в питаннях опіки над галичанами в Райху греко-католицькі єпископи не були однастайні. Намагаючись організувати Великодні свята для робітників, о. П.Вергун звернувся за допомогою до галицьких єпископів, але станіславський і перемишльський відмовились [12, арк.14].

Таким чином, формою протидії УГКЦ трудовим депортаціям була організація опіки над галичанами й усіма українцями в Райху та нотаріальна діяльність. Опіка над країнами в Галичині та Німеччині здійснювалася в різних напрямках і мала державницький характер. Митрополит особисто підтримував усіх, хто до нього звертався. Проте серед греко-католицьких єпископів не було єдності в питаннях організації допомогових акцій. Зважаючи на обставини військового часу, мережа душпастирської опіки зосередилась у великих містах, а галичани в основному працювали в сільській місцевості. Тому основним джерелом підтримання їх сили духу та моральних чеснот було листування зі священниками й митрополитом зокрема.

1. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВОУ), ф. 3959 с., оп. 2, спр. 83 “в”. – 41 арк.
2. Центральний державний історичний архів у м. Львів (далі – ЦДІА у Львові), ф. 201, оп. 1т., спр. 3. – 8 арк.
3. Там само, спр. 54. – 123 арк.
4. Там само, спр. 55, т.2. – 79 арк.
5. Там само, спр. 56. – 134 арк.
6. Там само, спр. 57, т.4. – 134 арк.
7. Там само, спр. 102. – 22 арк.
8. Там само, спр. 104. – 39 арк.
9. Там само, спр. 108. – 146 арк.
10. Там само, спр. 109. – 217 арк.
11. Там само, спр. 110. – 234 арк.
12. Там само, спр. 112. – 18 арк.
13. Там само, спр. 113. – 19 арк.
14. Там само, спр. 116. – 22 арк.
15. Там само, спр. 164. – 31 арк.
16. Там само, спр. 174. – 10 арк.
17. Там само, спр. 188. – 2 арк.
18. Там само, спр. 216. – 77 арк.
19. Там само, спр. 221. – 131 арк.
20. Там само, спр. 222. – 157 арк.
21. Там само, спр. 223. – 165 арк.
22. Там само, ф. 358, оп. 1 т., спр. 162. – 6 арк.
23. Там само, спр.168. – 6 арк.
24. Там само, ф. 408, оп. 1 т., спр. 1073. – 2 арк.
25. Там само, спр. 1074. – 72 арк.
26. Там само, ф. 525, оп. 1, спр. 37. – 56 арк.
27. Там само, ф. 755, оп. 1, спр. 234. – 41 арк.
28. Івано-Франківський краєзнавчий музей, ф.1, оп. 5, спр. 9. – 1 арк.
29. Шептицький Андрей, митрополит. Як будувати рідну хату? // Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали і документи (1865–1944). – 2-ге вид. за ред. Я. Ю. Заборовського. – Львів ; Івано-Франківськ : Олір, 1995. – С. 70–104.
30. Шептицький А. Листи – послання 1939–1944 / А. Шептицький. – Львів, 1991. – 221 с.
31. Бреславський М. З. З історії української греко-католицької церкви / М. З. Бреславський. – Львів, 1992. – 281 с.
32. В справі посвідок // Львівські архієпархіальні відомості. – 1942. – № 3–4. – Березень-квітень. – С. 68.
33. В справі душпастирювання в Великонімеччині // Львівські архієпархіальні відомості. – 1942. – № 6. – Червень. – С. 130.

34. Голубенко І. Греко-католицька церква і національно-визвольний рух / І. Голубенко // Церква і соціальні проблеми. – Львів, 1993. – С. 196.
35. Духовна опіка над українськими робітниками у Великонімеччині // Львівські архієпархіяльні відомості. – 1942. – № 5. – Травень. – С. 92–93.
36. Марчук В. Війна і християнська мораль: суспільна місія греко-католицької церкви у 40-і роки ХХ ст. / В. Марчук // Українська повстанська армія – феномен національної історії. – Івано-Франківськ : Плай, 2003. – С. 107 – 114.
37. Населення області Галичина по староствам станом на 15 вересня цього року // Львівські вісті. – 1942. – № 263. – С. 3.
38. Оргинський І. Хрещення, хрест та харизма України / І. Оргинський. – Рим ; Мюнхен ; Фрайбург : Вид-во оо. Селезіян, 1988. – 197 с.
39. Панас К. Історія Української церкви / К. Панас. – Львів : НВП “Трансінтех”, 1992. – 158 с.
40. Сурмач О. Священики Станіславської єпархії в роки німецької окупації / О. Сурмач // Красзнавець Прикарпаття. – 2004. – № 3. – С. 62–63.
41. Сурмач О. Митрополит А. Шептицький у роки німецької окупації / О. Сурмач // Історія релігій в Україні. – Львів, 1997. – С. 188.
42. У справі метрикальних посвідок для робітників // Львівські архієпархіяльні відомості. – 1943. – № 34. – Березень-квітень. – С. 50.
43. У справі метрикальних виписів // Львівські архієпархіяльні відомості. – 1943. – № 8–9. – Серпень-вересень. – С. 124.
44. У справі метрикальних виписів // Львівські архієпархіяльні відомості. – 1944. – № 1–3. – Січень-березень. – С. 23.

This article describes the true condition of UGCC at Halychyna and at Reich and forms and methods of counteraction labors deportation from district and the methods of watching forced workers. This article shows the activity of the UGCC as exponent Ukrainian national idea and morality virtues.

Key words: Reich, Halychyna, UGCC, metropolitan, parish, priest, soul pastor.